

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 13-01-2021

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 06-02-2021

Çeviri / Translation

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND
TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 3, ISSUE 5, P. 94-
100.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 3, SAYI 5, S. 94-
100.

Çuvaşça-Moğolca Dil İlişkisi Üzerine¹

Nicolas POPPE*

Çev. Utku IŞIK**

Özet

Róna-Tas tarafından incelenmiş olan Çuvaşçadaki Moğolca alıntı sözcükler; Tatar yahut Başkurt Türkçesi gibi yakın bir dil aracılığıyla alıntılanmıştır. Söz konusu tüm sözcükler Türkçede ve aynı zamanda Türkçe biçim ve anlamlarıyla Çuvaşçada da bulunmaktadır. Yalnızca bir sözcüğe Türkçede yahut Moğolcada rastlanmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moğolca, Çuvaş, Dil ilişkisi.

On Chuvash-Mongolian Linguistic Contacts

Abstract

The Mongolian loan words in Chuvash, investigated by A. Róna-Tas entered Chuvash through the medium of a neighboring Turkic language, such as Tatar, Bashkir, etc. All of the words in question occur also in Turkic and appear in their Turkic forms and with Turkic semantics in Chuvash. Only one does not occur in Turkic, but nor is it Mongolian.

Keywords: Mongolian, Chuvash, Linguistic Contacts.

Introduction

Róna-Tas, Çuv.² *usra-* ‘devam ettirmek, yükseltmek, bakımını üstlenmek’ sözcüğünün tarihi hakkındaki dikkat çekici makalesinde Orta Moğolcadan³ Çuvaşçaya geçtiğini tespit ettiği bazı sözcükleri incelemiştir. İlgili sözcüklerin Moğolca kökenli olduğu kesindir. Ayrıca Türkçenin

¹ *Journal of the American Oriental Society*, C. 97, No. 2 (Nisan. – Haz., 1977), s. 111-114

* Rus Altayist ve Türkolog, (1897-1991)

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi, e-mail: utkuisik@windowslive.com

² Kısaltmalar: Ar. – Arapça, Az. – Azerbaycan Türkçesi, Ba. – Başkurt Türkçesi, Bar. – Baraba Tatar Türkçesi, Bur. – Buryat Moğolcası, Çağ. – Çağatay Türkçesi, Çin. – Çince, Çuv. – Çuvaşça, DT. – Doğu Türkçesi, H. – Hua-i i-yü, Ha. – Halha Moğolcası, İM – İbn Mühennâ, Kal. – Kalmuk Türkçesi, Kaz. – Kazak Türkçesi, Kır. – Kırgız Türkçesi, KırT. – Kırım Tatar Türkçesi, KKal. – Kara Kalpak Türkçesi, Km. – Kumuk Türkçesi, Kum. – Kuman Türkçesi, Koy. – Koybal Hakas Türkçesi, M. – Moğol Dilleri, Ma. – Mançuca, MGT- Moğolların Gizli Tarihi, Mngr. – Monguor Moğolcası, Mo. – Moğol Yazısı, Mu. – Mukaddimetü'l Edebiyatı, OMoğ. – Orta Moğolca, OT. – Orta Türkçe, Nog. – Nogay Türkçesi, Ord. – Ordos Moğolcası, Osm. – Osmanlı Türkçesi, P. – Phags-pa Yazısı, T. – Türk Dilleri, Tat. – Tatar Türkçesi, Tel. – Telengit ağzı, Trkm. – Türkmen Türkçesi, Tü. – Türkiye Türkçesi, Yak. – Yakut Türkçesi.

³ A. Róna Tas, “The Altaic Theory and the History of a Middle Mongolian Loan Word in Chuvash”, *Researches in Altaic Languages*, Budapeşte 1975, s. 201-211. Orta Moğolca için bkz.: N. Poppe, “Das Mittelmongolische”, *Handbuch der Orientalistik, Der Nahe und der Mittlere Osten, Fünfter Band: Altaistik. Zweiter Abschnitt: Mongolistik*, Leiden/Köln 1964, s. 96-103.

Orta Moğolcadan sözcük alıntıladığı da bilinmektedir⁴. Sorun teşkil eden durum ise Çuvaşçadaki bu alıntı sözcüklerin doğrudan mı yoksa Çuvaşçaya komşu olan bir Türk dili vasıtasıyla mı geçtiğidir.⁵

Róna-Tas'ın Çuvaşçada bulunan Moğolca sözcükler listesi 33 sözcükten oluşmaktadır. Bu Moğolca kökenli sözcüklerin ortak özelliği –iki istisna dışında- hem Çuvaşçada hem de Türkçede bulunmalarıdır. Bu sözcükler şu şekildedir: *upra-* ‘saklamak, korumak’, *usra-* ‘devam ettirmek, sürdürmek’, *parka* ‘sağlıklı, güçlü, sağlam’, *pālčāv* ‘dügün gününe karar vermek’, *pālçal/ pānçal* ‘süre sonu’, *pusaxa* ‘sınır’, *putene* ‘bildircin’, *purlā* ‘gri’, *pältārka* ‘kırbac sapındaki ip’, *çuptar* ‘kırmızımsı sarı atın rengi’, *çāt-* ‘dayanmak’, *tilxepe/tilkepe* ‘bel’, *tim* ‘yardım’, *ilpek* ‘bolluk’, *xüxēm* ‘yakışıklı, güzel, iyi’, *yevçě* ‘çöpçatan’, *kārsaka* ‘çabuk öfkelenen, sinirli’, *mulaxay* ‘şapka’, **markan* > Çeremisçe *marğan*, *māka* ‘kör’, *narat* ‘çam ağacı’, *nāk* ‘hard’, *nāxta/ nākta* ‘ip’, *neker* ‘damadın en iyi arkadaşı’, *xaycı* ‘makas’, *xural* ‘koruma’, *xurçāka* ‘şahin’, *xāta* ‘bir eşin diğer eşle alakalı akrabası’, *sarana* ‘narın keten’, *sayā* ‘iyi’, *şapa* ‘zar, nasip, kader’, *sāltāk* ‘hile’.

Söz konusu iki istisna Çuv. *xüxēm/ xükēm* ‘yakışıklı, güzel, iyi’ ve *kārsaka* ‘çabuk öfkelenen, sinirli’ sözcükleridir. Bu iki sözcükten *xüxēm/ xükēm*; yeniden yapılandırılmış biçimi olan OMoğ. *goigan*,⁶ Mo. *gooa* ‘güzel’, Har. *gō/goyo* ve Bur. *goyo* ‘güzel, sevimli’ ile ilişkili olamaz çünkü *goigan* hiçbir yerde görülmemiştir. Bilinen tek sözcük *alan qo’a* (Alanguva) sözünde bir parça olarak geçen MGH *qo’a* ‘güzel’ sözcüğüdür. MGH *qo’a*⁷ aynı zamanda P. *qo’oda*⁸ ‘güzel bir biçimde’, Mu. *go’a* ‘güzel’/ *gowa* ‘yakışıklı’,⁹ İM *qohā* ‘güzel’¹⁰ sözcüklerinde de geçmektedir. Har. *goyoxon* ‘hoş, iyi, oldukça hoş’ Modern Moğolca’yı yansıtmaktadır ve Orta Moğolca Dönemi’nde var olması mümkün değildir.¹¹ Çuv. *xüxēm* de Kalmukçadan yeni bir alıntı olamaz çünkü Kalmukça sadece *gō* ‘düz’ sözcüğüne sahiptir.¹²

⁴ N. Poppe, "Die mongolischen Lehnwörter im Kommanischen," *Németh Armağanı*, Ankara 1962, s. 331-340.

⁵ Bu problem, diğer dilleri Çuvaşçadan daha çok ilgilendirmektedir. Çünkü şimdiye kadar, Altay dillerindeki doğrudan yahut bir aracı yoluyla yapılan alıntılama arasındaki bu ayrım yalnızca birkaç durumda yapılmıştır. Böylelikle bu sorun Vladimirtsov’un Moğolca’daki Hint-Avrupa dilleri ve Arapça sözcükler üzerine yazdığı makalede ele alınmamıştır bkz. B. Ja. Vladimirtsov, Vladimircov, "Mongolica I. Ob otnošení mongol’skogo jazyka k’indo –evrejskim jazykam Srednej Azii" *Zapiski Kollegii Vostokedov*, C: I (1925), s.305-341; aynı zamanda yazarın "Arabskie slova v mongol’skom", *a.g.e.*, cilt V (1930), s. 73-82. Krş. N. Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, s. 169, 171.

⁶ Róna-Tas, *a.g.e.*, s. 203.

⁷ Igor de Rachewiltz, *Index to Secret History of the Mongols*, Bloomington, Indiana, 1972, s. 181. Bu biçim *ho’a* ile E. Haenisch, *Wörterbuch zu Monghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao pi-shi)*. *Geheime Geschichte der Mongolen*, Leipzig 1939, s. 64.

⁸ N. Poppe, *The Mongolian Monuments in Phags-pa Script*, ikinci baskı John R. Krueger tarafından çevrilmiş ve düzenlenmiştir, Wiesbaden 1957, s. 129.

⁹ N. Poppe, *Mongolskij slovar’ Mukaddimal-Adab*, čast’ I-II, Moskova- Leningrad 1938. S. 179, 258; aynı zamanda krş. *ni’ur go’atu*’da ‘güzel yüze sahip olmak’ geçen *go’atu*’ya bakınız.

¹⁰ İbn Mühenna sözlüğü için bkz.: Poppe, *a.g.e.*, s 445.

¹¹ Köken olarak Çağ. *qoba* ‘kalm’, Tel., *Koy. qōs* ‘güzel’, Bar. *quas* ‘şık’, Ma. *qobçıxiyan* ‘zarif, şık’ ile ilişkisi vardır. Krş: B. Ja. Vladimircov, *Sravnitel’ naja grammatika mongol’skogo pis’mennogo jazika i xalxaskogo nareçija (Vvedenie i fonetika)*, Leningrad 1929, s. 210. Räsänen’in Çağ. *qoba* = Mo. *gooa* sözcüğünü **quaş* > *Koy. qōs* ‘güzel’den ayırması yerindedir, bkz.: M. Räsänen, *Versuch eine etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 295. Farsçada alıntı bir sözcük olarak tanımlanan *qovā* ‘temiz’ sözcüğüne gelindiğindeyse Doerfer yukarıda bahsedilen Türkçe ve Moğolca karşılaştırması yerine Joki’nin sözcük hakkında savunduğu Mo. *gooa* Çince bir alıntı sözcüktür fikrine yakın görünmektedir. bkz. : G. Doerfer, *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen, Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen – und Timuridenzeit*, C. I: *Mongolische elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1963, s. 421-23. Ramstedt de Mo. *gooa* sözcüğünün Çince bir alıntı olabileceğini düşünmektedir. bkz.: G. J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935, s. 152.

¹² Ramstedt, *a.g.e.*, s.152.

Egorov'un *xüxëm* ile T. *körk* 'güzellik'¹³ sözcüğünü ilişkilendirmesi de kabul edilmemiştir çünkü Çuv. *x* tarihsel olarak /*q/ sesine dayanır ve yalnızca orijinal olarak kalın sıradan sözcüklerde bulunur. Bunun dışında Çuvaşçada köken olarak T. *körk* 'güzellik' sözcüğüyle ilişkili ve *kurän-* 'ortaya çıkmak, görünmek' sözcüğünden türemiş bir *kërneklëx* 'güzellik' sözcüğü de bulunmaktadır. Diğer taraftan Çuv. *xüxëm* daha eski bir biçim olan **qayqam* sözcüğünden ortaya çıkmış olabilir (krş. Tel. *qayğan* 'harika, mucize', KKal. *qayqan* 'şık, zarif', krş. M. *qayqa-* 'hayran olmak, harika' sözcüğünden *qayqı* 'şık, zarif', krş. Mo. *ğayıqama* 'şaşırmak, hayran kalmak, harika', krş. Mo. *ğayıqama* 'hayranlık uyandırıcı'. Dolayısıyla Çuv. *xüxëm*, Moğolca kökenli ve komşu bir Türk lehçesinden alıntı bir sözcüktür. Şu ses benzerliklerinde olduğu gibi: Çuv. *xü* > **qay*, krş. Çuv. *xü-* 'kapatmak' = Tat. *qay-* 'dikmek' (asıl anlam her iki durumda da 'sınır koymak'); Çuv. *xüme* 'çit', = Tat. *qayma* 'sınır, köşe, kenar, uç'; Çuv. *xüiter-* 'peşinde olmak, takip etmek, izlemek' = T. *qayt-* 'dönmek, (öküzü) eve geri döndürmek' ; Çuv. *xüxë* 'ağlamak, inlemek' = Tat. *qayğı* 'keder, tasa'.

Diğer istisna ise Egorov'un Buryatça *xirzaga* 'gergin, sinirli' ile ilişkilendirdiği *kärsaka* 'çabuk öfkelenen, sinirli' sözcüğüdür.¹⁴ Bu denklik reddedilmelidir çünkü Bur. -z- tarihsel olarak Çuvaşça -s- ile asla ilişkilendirilmeyen -*j- sesinden gelmektedir. Üstelik *xirzaga* yalnızca Buryatçada bulunan bir sözcüktür. *xirzaga* belki Kal. *kirjıñnə* 'gıcırdatmak, dişini sıkamak' ve Yak. *kirjıñnā-* 'hırlamak, gürlmek', *qır-* 'zarar vermek, öldürmek' sözcüğünden türemiş Tel. *qırış-* 'dalaşmak, kavga etmek' sözcükleriyle ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak, her iki istisnai sözcük de ortaya koyacakları düşünülen şeyi sağlamamaktadır.

Yukarıda bahsedilen sözcüklere dönülecek olursa her birinin yalnızca Çuvaşçada değil aynı zamanda komşu Türk lehçelerinde de bulunduğunu vurgulamak gerekir. Aralarında yalnızca Çuvaşçada bulunan bir tek sözcük dahi yoktur. Bu da sözcüklerin Orta Moğolcadan doğrudan alıntılanmış olduğunu düşüncesini zayıflatmaktadır. Söz konusu sözcüklerin hem Çuvaşça hem de komşu Türk lehçelerinde bulunması aslında sözcüklerin Türk lehçelerine aynı anda yahut farklı zamanlarda nüfuz etmelerini ve 13-15. yüzyıllarda Kuman yahut 15.-17. yüzyıllarda Tatar Türkçesi gibi Türk lehçelerinden Çuvaşçaya alıntılanmış olmalarını mümkün kılmaktadır. Gerçekten de Mo. *abura-* 'korumak, kurtarmak' Kuman Türkçesinde *abra-*¹⁵ olarak bulunmaktadır ve Sevortyan tarafından Çuvaşçada *upra-* olarak kullanılan Moğolca kökenli Türkçe bir alıntı sözcük olarak kabul edilmiştir.¹⁶

Diğer sözcük olan Mo. *asara* 'büyütmek, yetiştirmek, bakmak' da farklı Türk lehçelerinde (krş. Kum. *asra-*) alıntı bir sözcük olarak bulunmakta ve aynı zamanda Çuvaşçada bulunan bir Türkçe alıntı sözcük olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla bu sözcüğün Moğolcadan Çuvaşçaya doğrudan alıntılanmış olma ihtimali zayıftır.

¹³ V. G. Egorov, *Etimologičeskij slovar' çuvaşskogo jazyka*, Çeboksary 1964, s.313.

¹⁴ Egorov, *a.g.e.* s.101.

¹⁵ K. Grønbech, *Komanishes Wörterbuch Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, København 1942, s. 27.

¹⁶ E.V. Sevortyan, *Etimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov (Obşçetjurkskie i mežturkskie osnovy na glasnye)*. Moskova 1974, s. 59-60.

¹⁷ Sevortyan ,*a.g.e.*, s. 194

Çuv. *upra-* > T. *abra-* ve Çuv. *usra-* < T. *asra-* değişimlerinde görülen ses olayı /a/ sesinden /u/ sesine doğru bir değişimdir ki bu ses olayı Çuvaşça için yeni bir durum olarak görünmektedir (krş. Çuv. *ulput* ‘efendi, arazi sahibi’ < Tat. *alpawit*; Çuv. *çux* ‘zaman’ < Tat. *çaq*; Çuv. *xuşka* ‘hayvanın alındaki beyaz leke’ < Tat. *qaşqa* vb. Bu gelişim Moğol kökenli şu sözcüklerde de görülmektedir: Çuv. *çuptar* < Tat. *çaptar* ‘daha açık renk yele ve kuyruklu kestane renkli at’; *xural* < *qarawıl* ‘nöbet, gözetim’ ve *xurçka* < Tat. *qarçığa* ‘şahin’. Diğer yandan /a/ içeren biçimlerin de köken olarak Orta Moğolcaya ait olduğu düşünülmektedir: Çuv. *narat* ‘çam ağacı’, *sarana* ‘narin keten’, *sayă* ‘iyi’ bu duruma örnek olabilir. Ancak /a/ içeren sözcükler /u/ < /*a/ gelişimi göstermiş sözcüklerden daha yenidir. Bu tarz sözcükler Orta Moğolca Dönemi’yle ilişkilendirilemez çünkü /*a/ Çuvaşçada ya /u/ ve /ı/ ya da /ă/ şeklinde kendini göstermiştir. Buna karşın Çuvaşçada bulunan /a/ yalnızca Tatarcadan alınan yeni alıntı sözcüklerde bulunur.¹⁸ Aslına bakılırsa *narat* ve *sarana* Tatarcada bulunmaktadır¹⁹ ve *sar* Osmanlı Türkçesinde ‘saf’, Kırgız Türkçesinde ‘ünlü’,²⁰ anlamında görünmektedir. Çeremisçede rastlanılan *sayă*‘ muhtemelen Çuvaşçadan bir alıntılama olsa da Çeremisçe de Tatar Türkçesinden doğrudan sözcükler alıntılanmıştır.²¹ Bunlardan biri de Róna-Tas tarafından bir Çuvaşça alıntı sözcük olarak kabul edilen ancak aslında Tatarcadan alınmış *marğan* ‘düz’ sözcüğüdür (krş. Tat. *märgän* ‘nişancı, atıcı’ < M. *mergen*. Çuvaşçada bu sözcük bulunmamaktadır. Aynı zamanda yukarıdaki listedeki bazı sözcüklerin Türkçe karşılığının olup Moğolca karşılığının olmaması da önemlidir. Buna örnek olarak Çuv. *pälçäv* ‘düğün gününe karar vermek’ gösterilebilir. Söz sonu *-av*, Tat. *-aw* < *-ağ* parçasının karşılığıdır: Çuv. *asav* ‘köpek dişi’ < Tat. *molar* ‘azıdişi’; Çuv. *yalav* ‘bayrak’ < Tat. *yalaw*; Çuv. *lav* ‘at arabası’ < Tat. *ölav*; Çuv. *ultav* ‘hile’ < Tat. *aldaw* vb. Sonuç olarak Çuv. *pälçäv* sözcüğü **bolçaw*’dan ortaya çıkmıştır denilebilir (krş. Çağ. *boljau/boljaw* ‘süre, süre sonu’)²². Ayrıca Orta Moğolcada *boljağ* sözcüğüne hiçbir yerde rastlanmadığını sadece *boljal* ve *boljar* sözcüklerinin bilindiğini söylemek gerekir. Bu iki sözcükten ilkinde alıntı bir sözcük olarak birçok Türk lehçesinde rastlamaktayız. Örneğin Çağ. *boljal*, Kaz. *bolzal*, Kır. *boljol*.

Çuv. *pältärka* ‘kamçının ucundaki ip’ Türkçe bir alıntı sözcüktür: Kaz. *büldürgä*, KKal. *büldürgä*, Kır. *büldürgö* ‘kamçının ucundaki ip’ örneğinde görüldüğü gibi. Moğolca biçimi *bögöldürge* < *bögeldürge* ‘kamçının ucundaki ip’, Har. *bögöldrög*, Bur. *bügelderge* ‘kamçının ucundaki ip’ anlamındadır. Róna-Tas²³ tarafından tekrar yapılandırılmış OMoğ. *büldürge* doğru değildir çünkü *-g-* sesi güçlü bir konumdadır ve kaybolması mümkün değildir. Egorov’un²⁴ da alıntıladığı gibi Mukaddimetü’l Edeb’de *böldürge* sözcüğünün geçtiği doğrudur ancak sözcük, bu sözlükte Moğolca karşılığı olmaksızın Türkçe olarak verilmiştir.²⁵

¹⁸ G. J. Ramstedt, “Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 28:1 (1922), s. 9.

¹⁹ *Tatarsko-russkij slovar*, Moskova 1966, s. 394, 469.

²⁰ Räsänen, *a.g.e.*, s. 394.

²¹ M. Räsänen, *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (=Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, C.:50), Helsinki 1923.

²² Tatarların edebî dili uzun zaman boyunca Çağatay Türkçesiydi.

²³ *A.g.e.*, s. 202.

²⁴ *A.g.e.*, s.147.

²⁵ Poppe, *a.g.e.*, s.403.

Çuvaşçada bulunan bir Türkçe alıntı sözcük de Çuv. *yevçě* ‘çöpçatan’ < Tat. *yävçə* < M. *jağuçi*, OMoğ. *ja’uçi*’dir. Róna-Tas daha eski bir biçim olan Çuv. **sauśi* sözcüğünü Çeremisçe *saús/savuş*’a²⁶ dayandırarak yeniden yapılandırmıştır. Sözcüğe Kreşin Tatar lehçesinde *jawçı* olarak rastlanmaktadır.

Ayrıca iki sözcüklü olan Çuv. *parka* ‘sağlıklı, güçlü, sağlam’, her ne kadar köken olarak M. *berke*’ymiş gibi gözükse de Egorov²⁷ tarafından doğru bir şekilde Çağ. *berk* ile ilişkilendirilmiştir. Çuvaşça /a/; aynı kökenden sözcüklerde Türkçe /e/ (ä) ve M. /e/ sesine karşılık gelmektedir. Aynı kökenden sözcüklere örnek olarak Çuv. *ar* ‘er’ = Az. *är*, Mo. *ere* verilebilir. Alıntı sözcüklerdeki denkliklere örnek olarak ise Çuv. *arça* ‘göğüs’, Tat. *ärjä* ‘göğüs, sandık’; Çuv. *aşak* ‘eşek’ < T. *äşäk*; Çuv. *tantáš* ‘yaşıt’ < Çağ. *täntäş*, Kum *täñdäş vb.*, Çuv. *kanaş* ‘tavsiye, nasihat’ < T. *kängäş vb.* Ancak Çuv. *parka*’nın Türkçe kökenli olduğunu ispatlamak oldukça kolaydır. Bu durum anlambilim açısından oldukça açık şekilde görülmektedir. Çuvaş ve Türk lehçelerinde *parka/bärk*, ‘güçlü, sıkı’ anlamına gelmektedir: krş. Çuv. *parka* ‘sağlam, güçlü, sağlıklı, sıkıca, kuvvetlice’ = Çağ. , DT, Osm., KırT., Trkm. *bärk* ‘güçlü, sert’, Kaz. *berik* ‘güçlü, sert’²⁸, Az. *bärk* ‘zor, sıkı, yüksek (ses), güçlü, sarp, hızlı, eli sıkı, sıkıca, kuvvetlice, yüksek (sesle), dik olarak’²⁹ anlamında kullanılmaktadır. Oysa Moğolcadaki anlamı çok daha farklıdır: Mo. *berke* ‘zor, çetin, zahmetli, ciddi, zorluk, sorun’ (Lessing); Har. *berx* ‘zor, zahmetli, gaddar, şiddetli’ (Tsevel); Bur. *berxe* ‘zor, ağır (zahmetli), sıkıntılı, külfetli, karmaşık, ciddi’ (Çeremisov); Kal. *berkä* ‘zor, talepkâr, kötü karakterli, bulunması zor ve nadir’ (Ramstedt); Ord. *ber^kçe* ‘zor, yenilmez, zorlu arazi’ (Mostaert); Mngr. *p’ierGe* ‘zor, zahmetli’ (Mostaert ve Smedt); MGT. *berke* ‘zor, kasvetli’; H., İM, Mu. *berke* ‘zor’. Çuv. *parka*’nın Moğolcadan alıntılanmış olması, anlamdaki farklılıktan dolayı mümkün değildir: Çuv. *parka* sözcüğünün anlamı Türkçedeki *berk* ile aynıdır ancak Moğolcadaki *berke* sözcüğünden farklıdır. Çuvaşçanın sözcüğün biçimini Moğolcadan alıntılıyıp anlamını Türkçedeki gibi kullanması kabul edilmesi zor bir fikirdir.

Çuvaşçadaki bu sözcük Türkçeden farklı olarak Moğolcadaki gibi çift hecelidir. Ancak Çuvaşçada, Türkçe tek heceli sözcüklere karşılık ünlü türemesi görüldüğü bilinmektedir:³⁰ Çuv. *utä* ‘saman’= Tat. *ut*; Çuv. *uxä* ‘yay’= Tat. *uq* ‘ok’; Çuv. *alä* ‘el’ = Az. *äl* ‘el’, Çuv. *yitä* ‘köpek’ = Tat. *ät*; Çuv. *kävë* ‘ezgi, nağme’ = Tat. *köy* (OT *kög* < Çin.), Çuv. *sula* ‘sal’= Tat. *sal*; Çuv. *vëçë* ‘öç’ < T. *üç*, Çuv. *vunnä* ‘on’ < T. *un*; Çuv. *visä* ‘aç’ < Tat. *aç*; Çuv. *yekë* ‘iğaçacı’ < Kaz., Çağ. *vb. ik*; Çuv. *külë* ‘göl’ < Tat. *kül*, Çuv. *puşä/puş* ‘boş’ > Tat. *buş*, Çuv. *piytä* ‘bit’ = Tat. *bät*; Çuv. *samana* < Tat. *zaman* < Ar.; Çuv. *sapaka* ‘küme, salkım, koza’ < Tat. *sabaq* ‘sap, filiz’; Çuv. *sasä* ‘ses’ < Trkm., Tü., Kum. *ses*; Çuv. *siva* ‘sağlık’ < Tat. *saw*; Çuv. *šanä* ‘elbise kolu’ = Tü., Nog. *yen*, Tat. *jij vb.*

Yukarıdaki tartışmalardan çıkarılacak sonuç, Róna-Tas’ın ele aldığı Çuvaşça sözcüklerin Orta Moğolcadan direkt olarak değil, bir ya da birkaç Türk lehçesi aracılığıyla alıntılanmış olduğunu göstermektedir. Tatarcadaki gibi ilk hecede /a/ ünlü harfi olan sözcükler Türkçeden daha yeni alıntılanmış sözcüklerdir ve Orta Moğolca devrine göre daha gençtir.

²⁶ Róna-Tas , *a.g.e.*, s. 403.

²⁷ Egorov, *a.g.e.*, s.143.

²⁸ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk- Dialecte*, C: IV, St. Petersburg 1911,s.1599, 1601.

²⁹ *Azerbajdzansko-russkij slovar*, Sostavitel’ X. A. Azizbekov, Bakü 1965, s. 62.

³⁰ M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1946, s. 52.

Çuvaşçada bulunan bazı Moğolca sözcükler muhtemelen Orta Moğolca Dönemi'nde Türkçeye girmiştir. Sonrasında bu sözcükler, Çuvaşça tarafından bu aracı Türk lehçelerinden bazıları daha erken bazıları daha geç olmak üzere farklı zamanda alıntılanmıştır. Çuvaş bu açıdan Rusçadan farksızdır. Moğol istilasının zamanında Rusçaya da Moğolcadan direkt olarak bir sözcük geçmemiştir. *esaul* 'Kozak kaptan' veya diğer askeri terimler de dâhil olmak üzere her bir Moğolca kökenli sözcük Türkçe vasıtasıyla Rusçaya geçmiştir.³¹

Yine de Róna-Tas, diğer değerlendirmelerinde haklıdır. Bunlardan ilki; bir sözcüğün tüm Altay dillerindeki varlığı, söz konusu sözcüğün Ana Altay kökenli olduğunu kanıtlamaz. İkincisi ise Altay dilini konuşan insanlar arasında, Ana Altaycının çözünmesinden sonra ve 13. yüzyıl öncesi irtibat bulunmaktadır. Bu gözleme bir Altay dilinden diğerine alıntılanan sözcükler arasında doğrudan veya bir aracı dil vasıtasıyla alıntılanmış olanların olduğunu bulgusunu da eklemek gerekir. Başka bir dil vasıtasıyla alıntılanan sözcükler, aracı dilin (Tatar Türkçesi gibi) bir sözcüğü başka bir dilden alıntılanmasından sonra hedef dile (Çuvaşça gibi) geçerler. Sonuç olarak burada olduğu gibi Çuvaşçadaki Moğolca sözcüklerin, Çuvaşçaya Tatar Türkçesi vasıtasıyla geçtiği düşünülmelidir.

Kaynakça

A. Rona Tas, "The Altaic Theory and the History of a Middle Mongolian Loan Word in Chuvash", *Researches in Altaic Languages*, Budapeşte 1975, s. 201-211.

Azerbajdzansko-russkij slovar', Sostavitel' X. A. Azizbekov, Bakü 1965, s. 62

E. Haenisch, *Wörterbuch zu Monghol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi). Geheime Geschichte der Mongolen*, Leipzig 1939, s. 64.

E.V. Sevortyan, *Etimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye)*. Moskova 1974, s. 59-60.

G. Doerfer, *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen, Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen – und Timuridenzeit, C. I: Mongolische elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1963, s. 421-23

G. J. Ramstedt, "Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen", *Journal de la Société Finno-Ou-prienne* 28:1 (1922), s. 9.

G. J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935, s. 152.

Igor de Rachewiltz, *Index to Secret History of the Mongols*, Bloomington, Indiana, 1972, s. 181

³¹ Bu sebeple Rusçanın tarihi hakkındaki çalışmalar yalnızca Eski Rusçadaki Türkçe elementler üzerinedir. Krş. L. A. Bulaxovskij, *Istoričeskij kommentarij k ruskomu literaturnomu jazyku*, Pjatoe, dopolnennoe i pererabotannoe izdanie, Kiev 1958, s. 31-32; L. P. Jakubinskij, *Istorija drevnerusskogo jazyka, S predisloviem i pod redakciej akad. V. V. Vinogradova*, Moskova 1953, s. 346 ve devamı. Bu, Rusça'nın Ana Moğolcayla ilişkili herhangi bir dilden alıntılama yapmadığı anlamına gelmemektedir.

- Ja. Vladimirtsov, Vladimircov, "Mongolica I. Ob otnošenii mongol'skogo jazyka k'indo – evrepejskim jazykam Srednej Azii" *Zapiski Kollegii Vostokedov*, C: I (1925), s.305-341
- Ja. Vladimircov, *Sravnitel' naja grammatika mongol'skogo pis'mennogo jazika i xalxaskogo narečija (Vvedenie i fonetika)*, Leningrad 1929, s. 210.
- Ja. Vladimirtsov, Vladimircov "Arabskie slova v mongol'skom", *a.g.e.*, cilt V (1930), s. 73-82
- K. Grønbech, *Komanishes Wörterbuch Türkischer Wortdindex zu Codex Cumanicus*, København 1942, s. 27.
- L.A. Bulaxovskij, *Istoričeskij kommentarij k russkomu literaturnomu jazyku*, Pjatoe, dopolnennoe i pererabotannoe izdanie, Kiev 1958, s. 31-32;
- L. P. Jakubinskij, *Istorija drevnerusskogo jazyka*, S predisloviem i pod redakciej akad. V. V. Vinogradova, Moskova 1953, s. 346 ve devami.
- M. Räsänen, *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (=Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, C.:50), Helsinki 1923.
- M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türksprachen*, Helsinki 1946, s. 52.
- M. Räsänen, *Versuch eine etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 295.
- N. Poppe, *Mongolskij slovar' Mukaddimatal-Adab*, čast' I-II, Moskova- Leningrad 1938. S. 179, 258
- N. Poppe, *The Mongolian Monuments in Phags-pa Script*, Wiesbaden 1957, s. 129.
- N. Poppe, "Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen," *Németh Armağanı*, Ankara 1962, s. 331-340
- N. Poppe, "Das Mittelmongolische", *Handbuch der Orientalistik, Der Nahe und der Mittlere Osten, Fünfter Band: Altaistik. Zweiter Abschnitt: Mongolistik*, Leiden/Köln 1964, s. 96-103.
- N. Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, s. 169, 171.
- Tatarsko-russkij slovar'*, Moskova 1966, s. 394, 469.
- V. G. Egorov, *Etimologičeskij slovar' čuvaškogo jazyka*, Čeboksary 1964, s.313.
- W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk- Dialecte*, C: IV, St. Petersburg 1911,s.1599, 1601.